

ТЕМА 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Вступ

1. Характеристика державного ладу і правової системи Стародавнього Єгипту.
2. Держава і право Вавілону.
3. Держава і право Стародавньої Індії.

Стародавній Схід - група країн, які розташовані на Близькому Сході (південний-захід Азії та південний-схід Африки: Єгипет, Вавілон, Фінікія, Палестина) + Давня Індія, давній Китай.

Основні особливості:

1. Вигідне географічне розташування: долини великих річок (Ніл, Тигр, Євфрат, Інд, Ганг, Хуанхе) з родючими ґрунтами, теплим кліматом.
2. Розвинуте сільське господарство (землеробство, скотарство).
3. Азіатський спосіб виробництва - основною ланкою в суспільстві є сусідська община, яка виступала:
 - саморегулюючимся об'єднанням окремих жителів місцевості;
 - власником (користувачем) землі, при збереженні права верховної власності за державою;
 - регулятором суспільних відносин (через самоврядні органи влади і управління);
 - суб'єктом повинностей перед державою (при будівництві іригаційних та фортифікаційних споруд, виконанні різноманітних суспільних робіт, оподаткуванні).
4. Рабство було менш поширеним явищем, ніж у Європі.
5. Основна форма державного правління, яка притаманна державам Стародавнього Сходу є деспотія:
 - поєднання монархом вищої державної та церковної влади;
 - відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;

- наявність апарату державної влади, який розподілявся за галузевим і територіальним принципом;
- концентрація власності на землю в руках держави (її глави);
- розвинута система оподаткування та повинностей;
- поєднання постійнодіючих військ з народним ополченням.

1. Характеристика державного ладу і правової системи Стародавнього Єгипту.

Географічне розташування: північний-схід Африки, частково на території сучасного Єгипту, вздовж річки Ніл. Надзвичайно сприятливий клімат та ґрунти (особливо після розливів Ніла) для землеробства.

Основні етапи розвитку Стародавнього Єгипту: На території Єгипту на рубежі IV-III тис. до н.е. утворилося близько 40 об'єднань общин (номів) на чолі з власними правителями (номархами). В процесі поступового об'єднання номів утворилося два царства (Південне та Північне). Після боротьби між ними перемагає Південне царство, до складу якого включається територія Північного (близько 3200р. до н.е., фараон Менес).

Історію Єгипту поділяють на такі основні три *періоди*:

Давнє Царство (кін.IV- сер.III тис. до н.е.);

Середнє Царство (до сер. XVII ст. до н.е.);

Нове Царство (до сер. XII ст. до н.е.);

+ Пізнє Царство (до I ст. до н.е.).

Суспільний лад.

Основною ланкою в суспільстві виступала община, до складу якої входили родичі та сусіди, що проживали на певній території. *Общинники* були особисто вільними, однак були пов'язані з державою певними обов'язками по сплаті податків, відбуттю повинностей, тощо. Вся земля в країні належала державі в особі фараона. Общинам надавалося право володіння та користування землею, в замін на виконання зазначених обов'язків. В країні існував досить обширний клас *рабів*, які в основному використовувались в якості слуг в

маєтках панів та при храмах, однак ніколи не виступали основною продуктивною силою. Основними джерелами рабства виступали воєнні дії, в результаті яких полонених перетворювали на рабів, кабала та народження дітей рабами. Окрім цього потрібно виділити клас *панів*, до складу якого потрібно віднести фараона, його службовців, які наділялися останнім власністю, в т.ч. і землею за несення служби. Окремо потрібно виділити *жерців*, які виступали служителями культу і на яких поширювався особливий статус.

Державний лад.

Глава держави - *фараон*, влада якого нічим не обмежувалася, а його особа вважалася неземного, божественного походження (1/2 бог, 1/2 людина). Враховуючи божественність його особи, будь-які його дії та накази вважалися абсолютно вірними і мали обов'язково виконуватися підданими.

Найвищою посадовою особою в апараті державного управління був *візир*, який призначався та безпосередньо підпорядковувався фараону. Візир виступав головним скарбником, верховним суддею та керівником усіх суспільних робіт в державі.

В структурі вищих органів влади потрібно виділити *доми*, (міністерства), які виступали найвищими органами державної влади відповідних галузей і очолювалися начальниками, підпорядкованими візиру. В країні існували наступні міністерства: хлібний, золотий, виноградників, рахунку биків, військовий, жертвоприношень.

Окремою кастою, яка виконувала державні функції, слід вважати *жерців*, чії функції виходили далеко за рамки служіння культу і включали до себе оберігання особи фараона, відстеження та переслідування противників влади тощо.

Армія на центральному рівні підпорядковувалася військовому відомству, а через нього візиру та фараону, а на місцевому - номархам. Привілейованим статусом була наділена особиста охорона фараона.

В адміністративно-територіальному відношенні країна була поділена на *номи*. На рівні ному державна влада здійснювалася номархом, який

підпорядковувався фараону. В його руках концентрувалася військова, судова, поліцейська, фінансова влада. Влада номарха була спадковою.

Деякі функції державної влади були фактично делеговані керівництву *обицин*: розподіл працівників на суспільні роботи, збір податків тощо.

Однак поступово центральна влада слабне, в номах починають діяти відцентрові сили і країна розпадається на декілька самостійних номів. В кінці III тисячоліття до н.е. відбувається нове об'єднання. Серед нововведень в державному ладі цього періоду потрібно відзначити створення поліції як окремого державного органу, який виконував функції по контролю над проведенням громадських робіт, переслідуванню злочинців, охороною культових споруд, пошуком рабів-втікачів тощо.

У XVIII ст. до н.е. відбувається повстання селян, наслідком якого стало скинення монархії. В результаті повстання ослаблений Єгипет був завойований кочовим племенем гіксосів. У XVI ст. до н.е. країна внаслідок широкого визвольного руху звільняється від їх влади і починається період, який прийнято називати новим царством.

Період Нового царства з точки зору змін в державному ладі характеризується перш за все воєнізованістю держави. Командування армії концентрується в руках фараона та візира, на місцях керівництво нею здійснюється командирами підрозділів, які підпорядковуються виключно візиру. Серед нововведень також потрібно відзначити спеціалізацію підрозділів по галузях: лучники, піхота, кавалерія тощо. Основним представником періоду Нового царства, який здійснив ряд завоювань та провів згадану реформу слід вважати Рамзеса III (1503-1473 до н.е.).

В цей період значно посилюється вплив жерців на державотворчі процеси. Окремі храми отримують у володіння великі земельні наділи, намагаються контролювати державну владу. В такій ситуації Аменхотеп IV (1428-1388) здійснив церковну реформу, згідно якої вводився монотеїзм, поклоніння богу Сонця. Всі інші храми закривалися. Однак, після його смерті реформи були зведені нанівець. Кількість храмових земель частково

збільшується, незалежність жерців від влади зростає. Жерці вступають в союз з місцевою аристократією. З метою недопущення розколу країни і під впливом зовнішньої загрози (хетти) було здійснено адміністративну реформу, внаслідок якої країну поділено на два *округа* на чолі з намісниками, які в свою чергу поділялися на *області* на чолі з губернаторами. Всі місцеві чиновники призначались безпосередньо фараоном або візіром.

Однак поступово влада в Єгипті занепадає, і в 525 до н.е. році його територія завойовується персами.

Основні ознаки державного ладу:

- Теократичний характер верховної влади.
- Абсолютистський характер влади (відсутність розподілу влади на законодавчу виконавчу та судову).
- Наявність центральних галузевих органів влади.
- Наявність місцевих універсальних органів влади.
- Відносно розвинуте автономне місцеве самоврядування.
- Делегування певних державних функцій т.з. місцевими органами самоврядування.

Право.

В основному регулювало ті суспільні відносини, які склалися в Єгипті, обслуговуючи інтереси держави.

Основним видом *власності* виступала земля, право власності на яку належало державі в особі фараона. Фараон розпоряджаючись власністю міг передати її у постійне або тимчасове користування общинам, харам, тощо. У будь-який час земля могла бути вилучена із користування у власника. За користування землею необхідно було виконувати певні види робіт та сплачувати податки. В I тис. до н.е. земля стає вільним об'єктом купівлі-продажу. Допускалося укладання договору оренди землі між користувачем землі та іншою особою.

Рухоме майно було об'єктом приватної власності і не було обмежене у цивільному обороті. Були поширеними договори позики, майнового найму, оренди.

В *шлюбно-сімейному праві* потрібно відзначити високе становище жінки в сім'ї, укладання шлюбу через договір, зберігання роздільної власності та вільне розірвання шлюбу. Спадкоємцями майна виступали всі діти незалежно від віку та статі в рівних частках.

Кримінальне право. Серед видів злочинів потрібно відзначити злочини проти держави, проти особи і майнові злочини. Система покарань: смертна кара, членушкодження, ув'язнення, примусові роботи, виставлення біля ганебного стовпа.

Судова влада здійснювалася фараоном, візиром та спеціалізованими судовими установами (шість палат, в період Нового царства - центральною, окружними та міськими колегіями). Органом виконання покарань та рішень була поліція.

2. Держава і право Вавілону.

Географічне положення: держава, яка розташована на заході Азії в області Межиріччя Тигру і Євфрату.

Месопотамію можна розділити на дві історичні області - Південну і Північну.

Основні етапи історичного розвитку.

В Південній Месопотамії проживали племена шумерів, які в кінці 4 тис. до н.е. утворили тут більше 20 дрібних держав - патесіатів. Найбільш сильними містами-державами були Лагаш і Умма, які вступили між собою в боротьбу за домінування в Південній Месопотамії.

На півночі проживали племена акадійців, у яких в 3 тис до н.е. була заснована власна держава, яка базувалась на військовій силі вождя Саргона Першого.

В результаті міжусобних воєн на півдні, в яку втрутилася також Акадія, відбулося об'єднання Межиріччя під владою Саргона, який прийняв титул царя. Однак в новоутвореній державі було збережено автономію міст-держав у внутрішніх справах, а компетенцією центру було забезпечення миру в державі, захист від зовнішнього агресора, сприяння розвитку торгівлі тощо. Тобто з точки зору територіального устрою, нову державу можна вважати федеративною.

В кінці 3 тис до н.е. на територію Месопотамії вторгаються аморейські племена, столицею яких був Вавілон. Остаточне оформлення Вавілонської держави і затвердження за нею території усього Межиріччя відбувається за царювання Хамурапі (1792-1750 до н.е.). Новоутворена держава проіснувала близько двох віків до 1518р. до н.е.

Основні ознаки суспільного ладу:

- В основі суспільного ладу азіатський спосіб виробництва.
- В структурі суспільного ладу слід виділити світську і церковну знать, чиновників, професійних військових, вільних общинників, ремісників, купців, рабів.
- Основні категорії вільних людей - Авілум і Мушкенум, між якими спостерігається різниця у правовому статусі відносно несення цивільної та кримінальної відповідальності на користь Авілум при повній ідентичності цивільної правоздатності і дієздатності.

Основні ознаки державного ладу:

- Глава держави - монарх (патесі-лугаль), влада якого носила божественний характер.
- Форма правління може бути класифікована як теократична монархія.
- Влада монарха є абсолютною, без розподілу її на законодавчу, виконавчу, судову.
- Головною посадовою особою в державі, яка покликана здійснювати безпосереднє керівництво, є перший міністр.

- В державі діють центральні органи влади, які здійснюють управління у відповідних галузях (міністерства фінансів, військово-міністерство, міністерство громадських робіт тощо).
- Країна поділялась на округи, адміністрація яких очолювалась призначеними царем чиновниками.

Право.

Основні відомості про правову систему Вавілоу можна дізнатися, проаналізувавши найдавнішу пам'ятку кодифікації - звід законів царя Хамурапі.

Кодекс складається з 282 статей, які згруповані за тематичним принципом: кримінальне право та процес, майнові відносини, шлюбно-сімейне право, особливий вид власності - знаряддя праці, захист особи тощо.

Особливості:

- Однією з важливих особливостей кодексу є його специфічна юридична техніка викладу правових норм, яка проявляється у т.з. негативному формулюванні. Тобто майже всі норми є карного характеру, які передбачають відповідальність за невиконання, чи неналежне виконання своїх обов'язків, чи порушення певних правил поведінки.
- Окрім цього потрібно відзначити класову нерівність права, виходячи з того, що при вчиненні двох однакових злочинів відповідальність за них для представників різних класів чи соціальних груп могла бути різною. Серед рівних між собою за статусом використовувався принцип таліону.
- Привласнення державою права помсти через використання принципу таліону.
- Надзвичайна жорстокість права: майже повне ігнорування внутрішнього ставлення особи до свого діяння і до його наслідків.

Форми власності: державна (царська), колективна (общинна), приватна.

Сурово охоронялася приватна власність: будь-яке посягання на майно каралося в залежності від положення правопорушника смертю або штрафом у багатократному розмірі від суми заподіяної шкоди. Об'єктами власності

виступали також раби, в т.ч. і боргові (строком до 3 років). Останніми ставали родичі особи, яка не могла відплатити борг.

В шлюбно-сімейних відносинах домінує влада чоловіка. Після сплacenня тестеві викупу чоловік стає господарем жінки. Дозволялося розлучення за ініціативою будь-якої із сторін у визначених законодавством випадках. Подружня зрада жінки ставила її у повне залежне, в т.ч. і фізичне становище від її чоловіка. При розлученні з ініціативи чоловіка на підставі безплідності жінки їй поверталось особисте майно. При розлученні з мотивів марнотратства жінки та невиконання нею своїх обов'язків - майно не поверталось. Дружина була вправі домагатися розлучення при неналежному утриманні, безпідставного звинувачення у подружній зраді, імпотенції чоловіка.

Спадкування відбувалося за законом або за заповітом. Діти успадковували майно у рівних частках.

Кримінальне право побудовано за принципом таліона і відрізняється особливою жорстокістю. Активно застосовується смертна кара за велику кількість злочинів. Досить часто застосовувався принцип суду Божого.

3. Держава і право Стародавньої Індії.

Основні етапи історичного розвитку:

Історію держави і права Індії слід розглядати з кінця 2 тис. до н.е., коли на її територію вторглися племена аріїв, які заснували тут власну державу. Однак, ще до вторгнення аріїв на території сучасної Індії існували досить розвинуті цивілізації, т.з. племена дравідів. Територія країни у відповідності з природним фактором була поділена на північну і південну частини, які були різні за своїми природно-кліматичними умовами.

У 6 ст. до н.е. на території Індії налічувалося декілька держав, які постійно ворогували між собою. Після вторгнення Олександра Македонського в 327 році до н.е. Індія опинилася частково під його владою.

В кін. 4 ст. до н.е. із окремих князівств утворена велика імперія Маур'їв під керівництвом царя Чандрагупти.

Суспільний лад.

Структура суспільного ладу характеризується наявністю чотирьох варн (каст), до складу якої входять окремі групи населення за принципом походження. Вважається, що виникнення варн слід пов'язувати із завоювницьким процесом аріїв в 1. тис до н.е. і взаємовідносин між завоювниками і завойованими.

Можна виділити такі *чотири касты*:

Брахмани - жерці, які були покликані здійснювати релігійні обряди, контролювати діяльність царя, видавали писемні джерела, займалися питаннями науки тощо. Брахмани мали абсолютний імунітет від посягання на їх власність, були наділені привілеями щодо несення відповідальності взагалі та її ступеню зокрема.

Кшатрії - світська аристократія, військові, чиновники, які були покликані безпосередньо здійснювати державне управління. Правовий статус кшатріїв теж відрізнявся наявністю певних привілеїв.

Вайшья - всі вільні люди, які мали певну власність: селяни, ремісники, купці. Всі три касты вважалися “двічі народженими”, тобто привілейованими верствами, однак вайшья на відміну від кшатріїв і брахманів були набагато безправніші та мали більшу кількість обов'язків.

Шудра - вільні особи, які не мали власності, декласовані елементи, звільнені раби. Дана каста майже не була наділена жодними правами і мала значну кількість обов'язків.

Раби були поза кастовим ладом, однак їх була порівняно невелика кількість, і використовувалися вони в якості прислуги. Окрім завоювання в рабство тимчасово можна було потрапити за борги.

Основою суспільного ладу виступала *сільська община*.

Державний лад.

Основи державного ладу були викладені в трактаті “Архашастра”, в якому визначено обов'язки глави держави: слідкувати за бюджетом,

спостерігати за справами населення, керувати представниками органів влади тощо.

Главою держави виступав *цар (махараджа)*, який походив із кшатріїв. Влада царя обмежувалась брахманами, які у випадку зловживання ним своєю владою могли навіть позбавити його та його сім'ю трону та життя.

Основні функції по управлінню державою здійснював розгалужений адміністративний апарат, який поділявся на два основні рівні - центральний і місцевий.

На *центральному* рівні діяли представницько-консультативні органи влади - *Вища рада держави (Парішад)*, яка складалася з міністрів та наближених до царя і *Сабха*, яка складалася із чиновників, місцевої знаті та представників общин. Діяли *міністерства* фінансів та громадських робіт.

Адміністративний поділ: провінції, області, округи, гами - на чолі з намісниками, які призначалися центром.

Автономною одиницею виступала *община*, яка була автономна в управлінні, виступала власником землі та сплачувала податки на користь держави.

Право.

Основною ознакою права був його релігійний характер. Всі закони створювалися брахманами, що накладало на них релігійний відбиток, проникнення ідеями релігійно-етичних уявлень.

Основним джерелом права, за яким можна судити про розвиток права Індії, слід вважати закони Ману, які були створені однією з брахманських шкіл. Зміст цього документу виходив за рамки простих регулятивних норм, а розглядав і певні моральні, етичні моменти тощо. Так, в законах йшла мова про відплату за порушення і в потойбічному світі через перевтілення тощо.

Серед блоку цивільно-правових питань особливу важливість набуло регулювання *права власності* на землю та нерухоме майно общинників, які вважалися власниками, могли відчужувати землю. Тим не менше держава залишала за собою право верховного власника землі. Серед способів набуття

власності є спадщина, купівля, одержання дарунку та набувальна давність (вперше).

В сімейному праві спостерігається залежність жінки від чоловіка, відсутність у останньої права на розлучення тощо. Спадкоємцями є нащадки чоловічої статі, які ділять наявне майно порівну.

Кримінальне право відрізняється особливою жорстокістю. Серед злочинів слід виділити злочини проти держави, злочини проти особи, злочини проти власності тощо. Серед покарань особливе місце належить кваліфікованій смертній карі. Разом з тим застосовуються членушкодження, штраф тощо.

Судовий процес проходив колегіально. Особливістю було те, що свідчити могли лише представники однієї касті та статі, у випадках, коли свідки були представниками різних каст справедливими вважалися свідчення вищої касті. Окрім цього, коли суд не міг вирішити справи, використовували метод суду Божого.